

DRUGA MOWA MOJŻESZA DO IZRAELA: KODEKS DEUTERONOMICZNY (PWT 12-26)

Z dwunastego rozdziału Księgi Powtórzonego Prawa:

„Oto prawa i nakazy. Macie je należycie wypełniać w kraju, który PAN, Bóg waszych przodków, dał wam w posiadanie, jak długo żyć będziecie na tej ziemi” (Pwt 12,1).

Nasze spotkanie otworzył werset rozpoczynający się od słów: „Oto prawa i nakazy” (hebr. *'ēlle(h) haḥuqqîm w'hammišpāîm*). To sformułowanie dobrze wyraża prawniczy charakter obszernego tekstu Księgi Powtórzonego Prawa, którego fragmenty stanowią przedmiot dzisiejszej refleksji (Pwt 12-26). Przypomnijmy, że to ostatnie pismo Pięcioksięgu (Pwt) przekazuje długą mowę pożegnalną Mojżesza, który wiedząc, że nie wejdzie do Ziemi Obiecanej, pragnął jak najlepiej przygotować swoich rodaków do życia na terytorium Kanaanu. W tym wyjątkowo podniosłym przemówieniu można wyodrębnić trzy bloki tekstowe, z których zasadniczą część stanowi właśnie druga mowa Mojżesza do Izraela (Pwt 4,44-28,68). Ostatnio omawialiśmy początkowe fragmenty tego przekazu, wskazując na fundamentalne znaczenie Dziesięciu Bożych przykazań (Pwt 5,6-21). Po tym, jak Hebrajczycy przypomnieli sobie ten podstawowy zbiór praw (Dekalog), Mojżesz przedstawił im szczegółowe normy dotyczące kultu oraz regulacje stanowiące prawodawstwo cywilne i karne. Poszczególne przepisy tworzą prawny korpus Księgi Powtórzonego Prawa, zwany Kodeksem deuteronomicznym (greckie *deuteros* znaczy „drugi” lub „odpis”, natomiast *nomos* „prawo”). Mojżesz w tej części swojej pożegnalnej mowy powtórzył i wyjaśnił otrzymane przez Izraelitów nakazy, interpretując je w kontekście wydarzeń związanych z bliskim wejściem społeczności narodu wybranego do Ziemi Obiecanej. Tę obszerną sekcję (Pwt 12-26), która przekazuje prawa wypływające z przymierza, jakie Bóg zawarł z Izraelem, można podzielić na siedem części.

Pierwsza z nich podejmuje kwestię sprawowania kultu Boga Izraela (Pwt 12,1-14,21). Wezwanie Izraelitów do szczerego oddawania czci jednemu Bogu w miejscu wybranym przez Niego jest możliwe tylko wówczas, gdy nie przeszkadza temu żadne bałwochwalstwo. Stąd też biblijny tekst mówi o konieczności całkowitego zniszczenia wszelkich przejawów pogańskich kultów: **„Macie doszczętnie zniszczyć wszystkie miejsca, gdzie narody, które wkrótce wypędzicie, służyły swoim bogom: miejsca na wysokich górach, na wzniesieniach kultowych i pod każdym zielonym drzewem. (...) Wy inaczej macie służyć PANU, waszemu Bogu: Będziecie oddawać cześć Bogu w miejscu, które PAN, wasz Bóg, wybierze sobie na mieszkanie (...) Tam będziecie chodzili” (Pwt 12,1-5).** Izraelici jeszcze nie weszli do Kanaanu, a w czasie pustynnej wędrówki często postępowali według własnego uznania, nierzadko prowadząc moralnie naganne życie. W Ziemi Obiecanej mają szukać Boga i całkowicie przyłgnąć do Niego. Tradycja żydowska wyjaśnia, że człowiek autentycznie poszukujący miejsca Bożej obecności, czyli pragnący być blisko Boga, znajdzie oczyszczenie z wszelkiego popełnionego zła.

W tym kontekście Księga Powtórzonego Prawa zapowiada radość płynącą z uczestnictwa w kulcie jedynego Boga: **„Nie będziecie już mogli naśladować naszego obecnego postępowania, kiedy każdy czyni, co zechce. Nie weszliście bowiem jeszcze do miejsca odpoczynku i do dziedzictwa, które wam daje PAN, wasz Bóg. Kiedy jednak przejdziecie Jordan i zamieszkacie w kraju, który PAN, wasz Bóg, da wam w dziedzictwo i zapewni wam pokój ze wszystkimi otaczającymi was wrogami, tak że będziecie mieszkać bezpiecznie, wtedy na miejsce, które sobie wybierze PAN, wasz Bóg, aby mieszkało w nim Jego imię, przyniesiecie wszystko, co wam nakazuję: ofiary całopalne, ofiary krwawe, dziesięciny, dary waszych rąk i wszystkie najlepsze dary, które ślubowaliście PANU. Będziecie się cieszyć przed PANEM, waszym Bogiem, wraz z synami i córkami, sługami**

i służącymi, a także z lewitami, którzy mieszkają w waszych miastach, bo oni nie mają żadnej części ani dziedzictwa wśród was” (Pwt 12,8-12). Wezwanie zawarte w Księdze Powtórzonego Prawa do sprawowania kultu Boga Izraela tylko w jednym miejscu, miało być widocznym znakiem pośród licznych pogańskich sanktuariów Kanaanu, że społeczność narodu wybranego „ma inaczej służyć Bogu” (Pwt 12,4). Odczytując te teksty z perspektywy Nowego Testamentu trzeba powiedzieć, że najdoskonalszym miejscem obecności Boga jest osoba Jezusa Chrystusa (J 1,14; 2,21; Kol 2,9), który wezwał ludzi, by sprawowali prawdziwy kult polegający na wielbieniu Boga w Duchu i w prawdzie (J 4,23). Ponieważ sprawowanie kultu Boga Izraela w jednym wybranym przez Niego miejscu, którym z biegiem czasu stała się świątynia w Jerozolimie, wiązało się ze szczegółowymi przepisami dotyczącymi składania ofiar, dlatego omawiany tekst podaje także prawne regulacje odnośnie tej kwestii (Pwt 12,13-28). Księga Powtórzonego Prawa, podobnie jak inne fragmenty Pięcioksięgi (Rdz 9,4; Kpł 16-17), podkreśla wyjątkowe znaczenie krwi jako substancji życia, która należy do Boga. Stąd też człowiek dokonując uboju zwierzęcia, czy to do celów religijnych (Pwt 12,27), czy też gospodarczych (Pwt 12,16), a takie rozróżnienie znajdujemy w tych prawnych zasadach, powinien całkowicie wypuścić z niego krew: **„Lecz pilnuj się, abyś nie spożywał krwi, bo w krwi jest życie. A nie wolno ci spożywać życia wraz z mięsem. Nie możesz jej spożywać! Masz ją wylać na ziemię jak wodę” (Pwt 12,23-24).** Uczeń żydowski argumentując zakaz spożywania krwi odwołują się do jej roli w rytuale ofiarniczym prześlągania (*Jom Kippur* – „Dzień Prześlągania”). To właśnie wtedy, dzięki tej utożsamianej z życiem substancji, dokonywało się zadośćuczynienie za grzechy (Kpł 17,11). Kolejne wypowiedzi, wyrażając troskę o czystość izraelskiego kultu, zawierają bezwzględny zakaz bałwochwalstwa (Pwt 12,29-13,18), które jest największym grzechem przeciwko pierwszemu przykazaniu Dekalogu (Pwt 5,7-10): **„Wy macie iść za PANEM, waszym Bogiem! Jego będziecie się bać, Jego przykazania wypełniać, Jego głosu będziecie słuchać, Jemu służyć i do Niego Igać. A ów prorok lub tłumacz snów ma być zabity. Tak usuniecie zło spośród was. Zachęcał was bowiem do odstępstwa od PANA, waszego Boga, który wyprowadził was z ziemi egipskiej i wyzwolił z niewoli. Chciał was sprowadzić z drogi, którą PAN, wasz Bóg, kazał wam kroczyć” (Pwt 13,5-6).** Kategorie ton przytoczonych pouczeń służy przede wszystkim uświadomieniu wierzącemu, jak bardzo szkodliwe są wszelkie pogańskie praktyki, które, jako wyraz lekceważenia Boga i Jego przykazań, prowadzą ludzi do moralnego upadku. Radykalizm wezwania do zdecydowanego postawienia tamy wszelkiemu bałwochwalstwu stanowi przynaglenie, by strzec prawdziwej wiary w jedyne Boga, gdyż tylko On pragnie autentycznej wolności i szczęścia każdego człowieka.

Druga części Kodeksu deuteronomicznego dotyczy przede wszystkim okresowych zobowiązań oraz instytucji takich, jak: dziesięcina, umorzenie długów, obdarowanie wolnością niewolników oraz opisuje obchody trzech świąt pielgrzymkowych: Święta Paschy, Święta Tygodni, Święta Namiotów (Pwt 14,22-16,17). Wszystkie przekazane w tym fragmencie prawa odnosiły się do wydarzeń stale powracających w życiu ludu Bożego, stąd też biblijny redaktor zgrupował je w tym jednym miejscu. Przepisy dotyczące dziesięcin nawiązują do wcześniejszego ustawodawstwa (Rdz 28,22; Kpł 27,30n; Am 4,4), jednak Księga Powtórzonego Prawa nadaje tym zobowiązaniom nowe znaczenie. Sens składania dziesięciny, rocznej i trzyletniej, został ukazany w świetle zapowiadanego jednego miejsca kultu Boga Izraela, który pragnie troszczyć się w ten sposób o ubogich oraz wszystkich pozbawionych środków do życia: **„Dziesięcinę ze zboża, moszczu, oliwy, pierworodnych z bydła i trzody będziesz spożywał przed PANEM, twoim Bogiem, na tym miejscu, które On wybierze na mieszkanie dla swojego imienia, abyś na zawsze nauczył się bojaźni wobec PANA, twój Boga. (...) Przy końcu trzeciego roku przyniesiesz dziesięcinę ze zbiorów tego roku i złożysz ją w swoich miastach. Wtedy przyjdzie lewita, który nie ma części ani dziedzictwa z tobą, oraz cudzoziemiec, sierota i wdowa, którzy mieszkają w twoich miastach, i będą mogli najeść się do syta, a PAN, twój Bóg, będzie ci błogosławił w każdej pracy, której się podejmiesz” (Pwt 14,23.28-29).** W oparciu o przytoczony fragment można powiedzieć, że prawne regulacje dotyczące składania dziesięciny, przekazane

w Kodeksie deuteronomicznym, stanowią wezwanie do humanitarnego postępowania, wyrażającego się w otaczaniu troską najbardziej potrzebujących (por. Pwt 12,18n; 16,11). Litościwe traktowanie bliźniego zostało skodyfikowane w ustawach, które również wiązały się z instytucją roku szabatowego (Pwt 15,1.12). Pierwsza z nich mówi o darowaniu długów ludziom zadłużonym: **„Przy końcu siódmego roku zarządzisz darowanie długów. Oto prawo darowania długów: każdy wierzyciel daruje pożyczkę, której udzielił bliźniemu. Nie będzie domagał się jej zwrotu od bliźniego swojego brata, ponieważ ogłoszono darowanie długów na cześć PANA. (...) Poza tym nie będzie u ciebie ubożego, gdyż PAN obdarzy cię obfitym błogosławieństwem w kraju, który PAN, twój Bóg, daje ci w dziedziczne posiadanie”** (Pwt 15,1-2.4). Określenie „darowanie” (hebr. *šmittā(h)*), odniesione w omawianym tekście do długu, zostało utworzone od hebrajskiego rdzenia (spółgłoski: *š-m-t*), z którego urobiono także termin wyrażający nakaz „pozostawienia odłogiem” ziemi rolnej w roku szabatowym (Wj 23,11). Zgodnie z przekazem Księgi Wyjścia instytucja roku szabatowego podejmowała przede wszystkim kwestię spoczynku ziemi, który miał następować cyklicznie po sześciu latach upraw i zbiorów (Wj 23,10). Dzięki tej praktyce Izraelici mieli pamiętać, że kananejski kraj należy do Boga, a im został przekazany, jako Boży dar. Druga prawna ustawa związana z rokiem szabatowym mówi o obdarowaniu wolnością niewolników (Pwt 15,12-18). Ustawa dotycząca tej materii modyfikuje znacząco wersję ustawodawstwa pochodzącą z Księgi Wyjścia (Wj 21,2-6), a dotyczącą często ludzi, którzy tracili wolność z powodu niemożności spłaty zadłużenia. Kodeks deuteronomiczny traktuje w ten sam sposób niewolnika i niewolnicę, nazywając ich: „braćmi” i „siostrami” (Pwt 15,12), a więc czyni z nich osoby posiadające godność i wartość, nalegając na tworzenie klimatu solidarności i braterstwa wobec wszystkich należących do izraelskiego narodu. Obdarowany wolnością niewolnik powinien otrzymać materialne wsparcie, by mógł cieszyć się niezależnością w społeczeństwie, do którego wraca: **„Jeżeli twój brat Hebrajczyk, lub Hebrajka, sprzeda się tobie w niewolę, to będzie ci służył przez sześć lat, lecz w siódmym roku obdarzysz go wolnością. Gdy przywrócisz mu wolność, nie powinien odejść od ciebie z pustymi rękami. Obdaruj go czymś z twojej trzody, z klepska i tłoczni, po prostu podziel się tym, w czym ci pobłogosławił PAN, twój Bóg”** (Pwt 15,12-14).

Motywy mającym skłaniać do posłuszeństwa temu prawu było odwołanie się ustawodawcy do niewoli Izraelitów w Egipcie, która miała swój kres, a Hebrajczycy opuścili kraj faraona wzbogaceni cennymi przedmiotami otrzymanymi od Egipcjan (Wj 12,35-36). Omawiany fragment Kodeksu deuteronomicznego opisuje także celebrację trzech świąt związanych ze zwyczajem pielgrzymowania Izraelitów do Jerozolimy (Pwt 16,1-17). Na wiosnę, w „miesiącu kłosów”, który w starożytnym kalendarzu nosił nazwę Abib (hebr. *'ābîb* /wym. *awiw*/ znaczy „kłos”, natomiast babilońskie zapożyczenie brzmi „Nisan”), czyli na przełomie marca i kwietnia, Izraelici obchodzili najważniejsze święto, jakim była Pascha (hebr. *pesah*), wspominając wybawienie z egipskiej niewoli (Wj 12-13): **„Przestrzegaj miesiąca kłosów i świętowania Paschy ku czci PANA, twój Bóg, ponieważ w miesiącu kłosów, w nocy, wyprowadził cię z Egiptu PAN, twój Bóg”** (Pwt 16,1). Przejście od niewoli do wolności celebrowano podczas paschalnej wieczerzy, spożywając odpowiednio przyrządzonego baranka, którego krew ocaliła Izraelitów od niebezpieczeństwa śmierci (Wj 12,21-27), praśny chleb (hebr. *maššôt*) przygotowany jedynie z mąki i wody, jaki zabrali ze sobą tamtej dramatycznej nocy przodkowie (Wj 12,34.39) oraz gorzkie zioła na pamiątkę ciężkich lat spędzonych w egipskiej niewoli. Kolejny przepis prawny dotyczy celebrowania Święta Tygodni (hebr. *šābu'ôt* /wym. *szawuot*/), które obchodzono siedem tygodni po pierwszym dniu Przaśników, a więc po 16 dniu miesiąca Nisan (ten dzień nazywał się Omer): **„Odliczysz sobie siedem tygodni. Odliczanie siedmiu tygodni rozpocznesz od dnia, w którym zaczniesz żąć zboże. Potem będziesz obchodził Święto Tygodni na cześć PANA, twój Bóg. Złożysz dobrowolną ofiarę, według obfitości błogosławieństwa PANA, twój Bóg”** (Pwt 16,9-10). Wtedy to przynoszono pierwszy snop jęczmienia z wiosennych zniw. Święto Tygodni upamiętniało przede wszystkim zawarcie przymierza Boga z Izraelem pod Synajem, co miało miejsce pięćdziesiątego dnia od wyjścia Hebrajczyków z egipskiej niewoli. Stąd też grecka nazwa tej

religijnej uroczystości brzmi *Pentekostes*, czyli Pięćdziesiątnica. Podczas obchodów tego święta dziękowano również Bogu za dar Tory (Prawa), która ma swoje źródło w synajskim przymierzu. Chrześcijaństwo świętuje tego dnia Zesłanie Ducha Świętego (Dz 2,1nn). Ostatnia pielgrzymkowa celebracja dotyczy Święta Namiotów (hebr. *sukkōt*), które obchodzono jesienią (w miesiącu Tiszri, czyli na przełomie września i października) dwa tygodnie po świętowaniu Nowego Roku. W trakcie tego święta Izraelici mieszkali w szałasach, co miało służyć upamiętnieniu ich pobytu na pustyni, a w ten sposób przypominać o wdzięczności za Bożą opatrzność w dziejach narodu wybranego. Obchodom świątecznych dni towarzyszyło radosne dziękczynienie za zbiory zboża i winogron: **„Przez siedem dni będziesz obchodził Święto Namiotów, gdy już zgromadzisz zbiory z twojego klepiska i tłoczni. Będziesz się cieszył w to święto wraz z synem i córką, sługą i służącą, lewitą i cudzoziemcem, sierotą i wdową, którzy mieszkają w twoich miastach”** (Pwt 16,13-14).

Trzecia część prawniczego korpusu, jakim jest Kodeks deuteronomiczny, dotyczy funkcjonowania ważnych instytucji, które odgrywały istotną rolę w życiu religijnym i państwowym Izraela, takich jak: sędzia, król, kapłan i prorok (Pwt 16,18-18,22). Tekst Księgi Powtórzonego Prawa ukazuje sędziego, jako osobę odpowiedzialną za troskę o czystość monoteistycznej wiary Izraela oraz kultu jedyne Boga (Pwt 16,18-17,7). Ustawa odnosząca się do izraelskiej monarchii przypomina, że od króla oczekuje się, by stanowczo sprawowaną władzę podporządkował prawom Bożym: **„Na króla wybierzesz jednego spośród twoich braci. A gdy już zasiądziesz na tronie, sporządzi sobie w księdze odpis tego prawa z tekstów kapłanów lewickich. Potem będzie je miał przy sobie i będzie je czytał przez wszystkie dni swojego życia, aby się nauczył bojaźni wobec PANA, swojego Boga, przez gorliwe wypełnianie wszystkich słów prawa i ustaw”** (Pwt 17,15b.18-19). W przytoczonym tekście pojawiło się sformułowanie „kapłani lewiccy”, czyli lewici, a więc członkowie pokolenia Lewiego (syn Jakuba i Lei), którym powierzono pod Synajem troskę o sprawowanie kultu Boga Izraela (Lb 1,50). Lewici, którzy mieli poświęcić się wyłącznie pełnieniu służby kapłańskiej nie otrzymali żadnego terytorium w Kanaanie, stąd też utrzymywali się z ofiar ludu. Podkreślona wyjątkowa pozycja całego pokolenia Lewiego w Izraelu ma swoje źródło w ich wiernej postawie wobec Boga w sytuacji, gdy Izraelici dopuścili się odstępstwa na pustyni, wykonując cielca ze złota (Wj 32). Deuteronomiczny ustawodawca określił także misję proroka w Izraelu, który powinien słuchać Boga, jedyne prawdziwego przewodnika narodu, by następnie oznajmiać Bożą wolę swoim współbraciom: **„Wzbudzę im proroka spośród ich braci (...) i pouczę go, co ma mówić, a on powie im wszystko, co rozkażę”** (Pwt 18,18). W ten sposób Izraelici zostali wezwani do budowania swojego życia na fundamencie Bożego słowa, wyrażonego w Jego przykazaniach i prawach, poddając się Bożemu kierownictwu w swoim życiu oraz ufnie oczekując wypełnienia się wszystkich obietnic, jakie Bóg złożył wybranemu narodowi. Chrześcijaństwo uznali, że zapowiedź „wzbudzenia proroka” wypełniła się w Jezusie Chrystusie (Dz 3,22nn; 7,37nn), ostatecznym Słowie miłującego Boga, który pragnie zbawienia każdego człowieka. (Mt 17,5; J 1,1nn; Flp 2,9-11).

Czwarta część Kodeksu deuteronomicznego (Pwt 12-26) zawiera ustawy dotyczące miast azylu oraz zasady prowadzenia wojen (Pwt 19,1-21,9). W miastach azylu mogli schronić się ludzie, którzy nieumyślnie przyczynili się do śmierci człowieka, a potem, obawiając się ewentualnej zemsty członków rodziny zabitego, próbowali ocalić swoje życie (Pwt 19,1-13). Prawodawstwo odnoszące się do prowadzenia wojen rozpoczyna się od słów, które pomagają przyjąć właściwą perspektywę w rozumieniu tego zagadnienia: **„Kiedy wyruszysz na wojnę przeciw swoim wrogom i zobaczysz konie, rydwany i lud potężniejszy od ciebie, nie lękaj się go, gdyż z tobą jest PAN, twój Bóg, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej”** (Pwt 20,1). W przytoczonym fragmencie Mojżesz przypomina Izraelitom, że istotnym elementem w dziejach narodu wybranego stały się cudowne interwencje Boga, które uwidaczniały się z całą mocą zwłaszcza w walkach toczonych z wrogimi ludami. Przekazane w biblijnym tekście przepisy (Pwt 20,10-20) są ukazane z perspektywy ludzkiej, czyli tak, jak rozumie

to człowiek, który nie pojmując Bożego działania w dziejach ludzkości i świata próbuje opisać je podobnie, jak to wygląda w relacjach międzyludzkich, gdzie nierzadko walka i zemsta stanowią dominujący model postępowania w życiu. Przepisy regulujące prowadzenie wojny w kształcie przedstawionym w Księdze Powtórzonego Prawa służą bardziej teologicznej interpretacji niż odwzorowaniu historycznej rzeczywistości przeszłych wydarzeń, kiedy to brak stanowczości w walce z wpływami pogańskich kultów ostatecznie doprowadził do dramatycznych konsekwencji w dziejach Izraela. Stąd też starotestamentowe prawodawstwo odnośnie prowadzenia wojen nie może w żadnym wypadku stanowić ideologicznego fundamentu, który miałby usprawiedliwiać podejmowanie militarnych działań motywowanych religią. Już w Księdze Powtórzonego Prawa w końcowym fragmencie analizowanego tekstu znajduje się nakaz dokonania zadośćuczynienia za zabójstwo, czyli czyn, który stanowi ciężkie wykroczenie przeciwko Bogu, jedynemu Panu życia i śmierci (Pwt 21,1-9). Poza tym, to ludzkie ograniczone odczytanie zamysłów Boga zostało skorygowane nauką Jezusa Chrystusa, która stanowczo zabrania mordować kogokolwiek, gdyż wszyscy powinni tworzyć wspólnotę miłujących się wzajemnie dzieci Bożych (Mt 5-7).

W piątej części Kodeksu deuteronomicznego zawarto różne prawne regulacje dotyczące relacji rodzinnych i małżeńskich (Pwt 21,10-22,30). Biblijny ustawodawca podkreślił, szeroko znany na obszarze starożytnego Bliskiego Wschodu, przywilej, jaki przyznawano pierworodnemu synowi, który polegał na dziedziczeniu przez pierwszego męskiego potomka dwóch części z całego majątku (Pwt 21,15-17). Bezpośrednio po tym prawie przedstawiono przypadek skrajnego nieposłuszeństwa syna, który prowadząc rozwiązły tryb życia narusza czwarte przykazanie Dekalogu (Pwt 5,16), gdyż lekceważy rodziców oraz lokalną społeczność (Pwt 21,18-21): „**Gdyby ktoś miał nieposłusznego i krnąbrnego syna, który nie słucha ani ojca, ani matki, a choć go karcili, to nadal ich nie słucha, wtedy ojciec i matka go pochwyć i zaprowadzą do starszych miasta, do bramy tej miejscowości, i powiedzą do starszych miasta: *Nasz syn jest nieposłuszny i krnąbrny, nie słucha naszych upomnień, jest rozpustnikiem i pijakiem. Wtedy wszyscy mieszkańcy miasta będą go kamienować, aż umrze. Tak usuniecie zło spośród was, a cały Izrael, słysząc o tym, zatrwoży się***” (Pwt 21,18-21). Przepisana w tym przypadku kara jest bardzo drastyczna, niemniej jednak trzeba zwrócić uwagę, że sformułowane w ten sposób prawo służyło przede wszystkim zapobieganiu naruszaniu norm moralnych i społecznych, co potwierdza zresztą brak biblijnych dowodów na rzeczywiste stosowanie tej ustawy. Prawodawca wypowiadając się w tym kontekście wyjątkowo rygorystycznie pragnie w pierwszej kolejności zwrócić uwagę, że szacunek i posłuszeństwo okazywane rodzicom stanowią stabilne podwaliny życia w każdym jego wymiarze (Prz 23,22-25; Syr 3,16). Uczni żydowscy komentując ten fragment podkreślają, że jeśli społeczeństwo nie broni wyższych wartości to upadnie, a źle wychowane dzieci nie będą akceptować ideałów wyznawanych przez swoich rodziców. Istotny fragment tej części Kodeksu deuteronomicznego stanowi prawo małżeńskie (Pwt 22,13-30). Izraelici traktując małżeństwo jako intymny związek między kobietą i mężczyzną postrzegali je w perspektywie rodu, który składa się ze znacznie większej liczby osób połączonych więzami krwi oraz zależnościami o charakterze ekonomicznym. Stąd też punktem odniesienia dla oceny relacji seksualnych było ich znaczenie dla przedłużenia życia rodu. Prawo małżeńskie miało za zadanie chronić małżonków przed złem cudzołóstwa, a także w pewien sposób bronić kobietę przed nadużyciami, jakich mogli dopuścić się w tej materii mężczyźni. Myśl prorocka pogłębiła refleksję nad instytucją małżeństwa rozumianą, jako nierozzerwalny związek dwojga małżonków, starających się odwzorowywać w swoim życiu wierną miłość Boga wobec poślubionego sobie poprzez przymierze ludu Izraela (Iz 54; 62; Jr 2-3; 31; Ez 16; 23; Oz 1-3; Ml 2,13-16). Starotestamentowe prawo rozwodowe pozostawiało znaczą swobodę mężowi w kwestii możliwości oddalenia swojej żony poprzez akt wręczenia jej dokumentu rozwodu (Pwt 24,1-4). Jezus Chrystus uznając tę praktykę za niedoskonałą, wypływającą z „zatwardziałego serca” (Mt 19,8), wskazał, że zgodnie z pierwotnym planem Boga (Rdz 1,27; 2,24) związek między kobietą i mężczyzną ma charakter monogamiczny i nierozzerwalny (Mt 19,1-9).

Szósta część Kodeksu deuteronomicznego (Pwt 23,1-25,19) w znacznym stopniu koncentruje się na prawodawstwie podyktowanym społeczną wrażliwością i sprawiedliwością (Pwt 24,5-25,4). Wezwanie do przyjmowania humanitarnych postaw, zwłaszcza wobec najuboższych, do których zaliczano wdowy, sieroty oraz cudzoziemców, służyło budowaniu społeczeństwa wrażliwego na cudze cierpienie: „**Gdy w czasie żniw będziesz żał zboże na polu, a potem zapomnisz o jakimś snopie, to nie wrócisz, aby go zabrać. Niech zostanie dla cudzoziemca, sieroty i wdowy, aby ci błogosławił PAN, twój Bóg, w każdej twojej pracy. Gdy otrząśniesz swoje drzewo oliwne, nie przeszukuj jej potem drugi raz, lecz to, co pozostanie, niech będzie dla cudzoziemca, sieroty i wdowy. Gdy dokonasz zbioru w swojej winnicy, nie ponawiaj go, lecz to, co pozostanie niech będzie dla cudzoziemca, sieroty i wdowy. Pamiętaj, że byłeś niewolnikiem w Egipcie**” (Pwt 24,19-22). Biblijny prawodawca nie tylko wzywał do materialnego wsparcia biednych, ale także do poszanowania ich godności (Pwt 24,10-12,17). Kodeks deuteronomiczny brał w tym kontekście w obronę nawet tych, którzy naruszyli prawo. Stąd też wydawane wyroki musiały być adekwatne do popełnionych przestępstw, a kara nie mogła poniżać człowieka skazanego (Pwt 25,1-3). Prawo dbało także o właściwe traktowanie zwierząt (Pwt 25,4).

Ostatnia, siódma część Kodeksu deuteronomicznego (Pwt 26,1-15) podaje przepisy dotyczące ofiarowania Bogu pierwszych plonów ziemi, by Izraelici pamiętali, że owoce rodzi ziemia podarowana im przez Boga, który jest jej jedynym właścicielem. Biblijny prawodawca przypomniał zwięźle historię wyzwolenia Izraelitów z Egiptu, którą związał z rytmem ofiarowania pierwocin: „**Egipcjanie źle się z nami obchodzili, uciskali nas i gnębili ciężką, niewolniczą pracą. Wtedy wołaliśmy do PANA, Boga naszych ojców, a PAN usłyszał nasze wołanie i zobaczył nasze poniżenie, nasz trud i ucisk. I wyprowadził nas PAN z Egiptu, mocną ręką i wniesionym ramieniem, wśród strasznej grozy, znaków i cudów. Zaprowadził nas na to miejsce i dał nam ten kraj, ziemię płynącą mlekiem i miodem. Teraz właśnie przynoszę pierwociny plodów ziemi, którymi mnie PANIE obdarzyłeś. Wtedy położysz je przed PANEM, twoim Bogiem, i oddasz Mu pokłon. A potem wraz z lewitą i cudzoziemcem, który mieszka u ciebie, będziesz się radował ze wszystkich dóbr, jakimi PAN, twój Bóg, obdarzył ciebie i twoją rodzinę**” (Pwt 26,6-11). Tradycja żydowska łączy radosne świętowanie ofiarowanych Bogu pierwszych owoców ziemi z następnym fragmentem, który dotyczy właściwego rozdzielenia dziesięciny trzeciego roku (Pwt 26,12-15). Rabini wysuwają wniosek, że tak długo Izraelici będą cieszyć się wszelką pomyślnością, jak długo będą pamiętać o najuboższych.

Werset formalnie kończący omawiany tekst Kodeksu deuteronomicznego (Pwt 12-26) brzmi: „**Dziś PAN, twój Bóg, nakazuje ci wypełniać te ustawy i przepisy. Masz ich przestrzegać i wypełniać z całego serca i z całej duszy**” (Pwt 26,16). Zawarte w tym fragmencie sformułowanie „prawa i nakazy” nawiązuje do takiej samej frazy: „Oto prawa i nakazy” (Pwt 12,1), która znajduje się w pierwszym wersecie Kodeksu deuteronomicznego. Uczeni żydowscy komentują, że w tym miejscu kończy się druga mowa pożegnalna Mojżesza, w której wyjaśniał Izraelitom szczegółowe przykazania. Rabini w słowie „dziś” dostrzegają nieustanną nowość Bożego prawa, które zostaje dane wierzącemu jakby na nowo każdego dnia.